

Piotr Kochanek

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0001-9702-548X

GENEZA I STRUKTURA ARKI NOEGO W „II HOMILII DO KSIĘGI RODZAJU” ORYGENESA W PRZEKŁADZIE RUFINA Z AKWILEI*

Opis struktury arki (Rdz 6,14-16), który jest elementem biblijnej perykopy o potopie (Rdz 6,9-8,19), stanowi jedyny w swoim rodzaju zbiór wskazówek dotyczących jej „technicznego” aspektu. Tekst Orygenes (ok. 185-ok. 254) jest zaś najstarszym ocalałym i najobszerniejszym komentarzem do tego krótkiego, bo obejmującego zaledwie trzy wersy, fragmentu przedmiotowej perykopy. Homilia ta nie zachowała się w wersji oryginalnej, czyli w języku greckim. Przetrwał natomiast jej łaciński przekład Rufina z Akwilei (ok. 345-ok. 411), dokonany prawdopodobnie między rokiem 401 a 404¹. Krytyczne wydanie tego pisma ukazało w roku 1920². W wydaniu tym pod częścią łacińskiego tekstu Rufina zamieszczono również grecki fragment tej homilii, który zachował się (najprawdopodobniej z pewnymi zmianami) w obszernym komentarzu do „Księgi Rodzaju” pióra Prokopiusza z Gazy (ok. 465-ok. 528)³, którego krytyczne wydanie ukazało się w roku 2015⁴. Tekst łaciński Rufina i grecki Prokopiusza z Gazy różnią się dość znacznie w przypadku komentarza do Rdz 6,14-16. Niniejszy

* Użyte skróty: CCL – Corpus Christianorum. Series Latina; CSEL – Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum; GCS – Die griechischen christlichen Schriftsteller; PG – Patrologia Graeca; SCH – Sources Chrétiennes.

¹ Zob. H. Pietras, *Wprowadzenie*, [w:] Orygenes, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, przekład i przypisy S. Kalinkowski, *Źródła Myśli Teologicznej*, t. 64, Kraków 2012, s. 12. Po raz pierwszy w przekładzie polskim homilie te ukazały się w roku 1984: Orygenes, *Homilie o Księdze Rodzaju, Wyjście*, przekład i oprac. S. Kalinkowski, wstęp E. Stanula, *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*, t. 31, 1, Warszawa 1984.

² Krytyczne wydanie tego tekstu ukazało się w roku 1920: Origenes, *Homilia II in Genesim*, [w:] *idem, Werke*, Bd. 6: *Homilien zum Hexateuch in Rufins Übersetzung*, Teil 1: *Die Homilien zu Genesis, Exodus und Leviticus*, Hrsg. von W.A. Baehrens, GCS, Bd. 29, Leipzig 1920, s. 22, 15-39, 3 (= SCH 7bis, s. 76-113; zob. PG 12, 161A-175A).

³ Origenes, *Homilia II in Genesim*, GCS, Bd. 29, s. 23, 16-30, 33 (zob. PG 12, 161 B-D. 164A. 164A-168A). Zob. Procopius Gazeaus, *Commentarius in Genesim*, PG 87/1, 273 A-D. 276 A-D. 278A-C.

⁴ Prokop von Gaza, *Eclogarum in libros historicos Veteris Testamenti epitome*, Teil 1: *Der Genesiskommentar*, Hrsg. von K. Metzler, GCS N.F., Bd. 22, Berlin-München-Boston 2015. Uzupełnieniem tego krytycznego wydanie jest drugi tom, który ukazał się w rok później, zawierający przekład niemiecki wraz z komentarzem: Prokop von Gaza, *Der Genesis kommentar. Aus den „Eclogarum in libros historicos Veteris Testamenti epitome” übersetzt und mit Anmerkungen versehen von K. Metzler*, GCS N.F., Bd. 23, Berlin-Boston 2016.

artykuł skupi się na tłumaczeniu Rufina, które z jednej strony zawiera całość homilii Orygenes, z drugiej zaś wywarło duży wpływ na późniejszych autorów łacińskich.

Orygenes nie był pierwszym greckim pisarzem chrześcijańskim, który zajmował się zagadnieniem struktury arki Noego. Miał on przynajmniej trzy rodzaje prekursorów. Pierwszym z nich był grecki przekład „Księgi Rodzaju” zawarty w *Septuagincie*. Powstał on prawdopodobnie za panowania Ptolemeusza II Filadelfosa (283-246 p.n.e.)⁵. Drugim byli autorzy żydowscy. Tutaj należy wymienić przede wszystkim dwóch: Filona Aleksandryjskiego (ok. 20 p.n.e.-ok. 45 n.e.) i Józefa Flawiusza (ok. 37-ok. 100 n.e.). Potopowi, a głównie postaci Noego poświęcili obaj wiele uwagi⁶. Natomiast marginalnie potraktowali oni ów „techniczny” aspekt arki. Filon twierdził krótko, że miała ona cztery poziomy: „οἰκήματα ἐπίπεδα καὶ ὑπερῶα, τριώροφα καὶ τετρώροφα”⁷. Podobnego zdania był Flawiusz, który napisał, że Noe zbudował czteropoziomową skrzynię – „λάβρακα τετράστεγον”⁸. Warto podkreślić, że Flawiusz na określenie arki użył pojęcia „λάβραξ”, oznaczającego zwykle właśnie (prostokątną) skrzynię, podczas gdy *Septuaginta* posłużyła się terminem „κιβωτός” (Rdz 6,14-16)⁹, który może również oznacza ten rodzaj skrzyni. Tego samego terminu użyto w przypadku Arki Przymierza (Wj 25,10.14-16.21-22)¹⁰, która została opisana jako prostopadłościan mający 2,5 łokcia długości, 1,5 łokcia szerokości i 1,5 łokcia wysokości (Rdz 25,10)¹¹. Jednak w przypadku arki Noego tekst *Septuaginty* ma również taką oto informację: „ἐπισυνάγων ποιήσεις τὴν κιβωτὸν” (Rdz 6,16a), co polski tłumacz oddał w ten oto sposób: „Zwieńczysz tę arkę przechylonymi do środka bokami”¹². W konsekwencji należy uznać, że w tym przy-

⁵ Zob. P.-M. Bogaert, B. Botte, *Septante et versions grecques*, [w:] *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, sous la dir. de J. Briand et É. Cothenet, t. 12, fasc. 68, Paris 1993, kol. 538.

⁶ Zob. L.H. Feldman, *Josephus' Portrait of Noah and Its Parallels in Philo, Pseudo-Philo's „Biblical Antiquity”, and Rabbinic Midrashim*, „Proceedings of the American Academy for Jewish Research” 1988, nr 55, s. 31-57; *idem*, *Questions about the Great Flood, as Viewed by Philo, Pseudo-Philo, Josephus, and the Rabbis*, „Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft” 2003, nr 115, 3, s. 401-422; B. Ham, *L'interprétation allégorique de l'arche de Noé chez Philon d'Alexandrie*, „Graphé” 2006, nr 15, s. 63-77.

⁷ Philo Alexandrinus, *De vita Mosis* II 60, [w:] *idem, Opera quae supersunt*, vol. 4, ed. L. Cohn, Berolini 1902, s. 214, 10-11.

⁸ Iosephus Flavius, *Antiquitates Iudaicae* I 77, The Loeb Classical Library, vol. 242, Cambridge (Mass.) – London 1961, s. 36.

⁹ *Genesis*, ed. J.W. Wevers, [w:] *Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum*, Auctoritate Academiae Scientiarum Göttingensis editum, vol. 1, Göttingen 1974, s. 111-112. Por. *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, ed. A. Rahlfs, Stuttgart 1979², s. 8-9.

¹⁰ *Exodus*, ed. J.W. Wevers, adiuvante U. Quast, [w:] *Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum*, Auctoritate Academiae Scientiarum Göttingensis editum, vol. 2, 1, Göttingen 1991, s. 283-287. Por. *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, ed. A. Rahlfs, s. 128.

¹¹ Chodzi o łokieć mający 52,5 cm: F. Rienecker, G. Maier, *Leksykon biblijny*, tłum. D. Irmińska, red. W. Chrostowski, Warszawa 1994, s. 42.

¹² *Biblia pierwszego Kościoła*, przełożył oraz przypisami opatrzył ks. R. Popowski, Prymasowska Seria Biblijna [43], Warszawa 2016, s. 11. Autor przekładu zaznaczył jednak, że tekst opisu struktury arki nie jest do końca jasny – *ibidem*, s. 11, przyp. 2.

padku pojęcie „κιβωτός” odnosi się do „skrzyni” o specyficznym kształcie właściwym tylko konstrukcji Noego i sugeruje, że zbudowany przez niego „κιβωτός” mógł mieć kształt piramidalny¹³. Warto dodać, że słowa „λάρναξ” używali zwykle antyczni pisarze greccy w odniesieniu do konstrukcji Deukaliona¹⁴, dzięki której on i jego żona Pyrra wyszli obronną ręką z potopu zesłanego przez Zeusa¹⁵. Wreszcie trzecim prekursorem Orygeneses byli greccy pisarze wczesnochrześcijańscy. Najstarsza bodajże wymianka na temat arki Noego zachowała się w piśmie Justyna Męczennika (ok. 100-ok. 165) „Dialog z Żydem Tryfonem”. Autor czyni tutaj aluzję do „Listu 1 św. Piotra” (1 P 3,20-21)¹⁶, gdzie mowa o ośmiu członkach rodziny Noego uratowanych z katastrofy potopu, co stanowi w rzeczonym liście bezpośrednią podstawę dla typologii wody potopu – woda chrztu, pośrednio sugeruje zaś typologię Noe – Chrystus i typologię arka Noego – Kościół Chrystusa. Do typologii Noe – Chrystus odniósł się zresztą Justyn wprost w dalszej części swego wywodu, tuż po aluzji do wspomnianego wyżej listu¹⁷. Kolejne nawiązanie do 1 P 3,20 znajduje się w piśmie „Do Autolyka”, pióra Teofila z Antiochii (zm. ok. 183)¹⁸. Natomiast wyraźna sugestia, że arka jest typem Kościoła jest obecna w rozprawie Ireneusza z Lyonu (ok. 130-ok. 202) „Zdemaskowanie i zabicie

¹³ Zob. P. Kochanek, *Struktura arki Noego (Rdz 6,14-16) w łacińskich źródłach patrystycznych przed Augustynem z Hippony*, „Vox Patrum” 2024, 91, s. 329.

¹⁴ Zob. Apollodorus Grammaticus, *Bibliotheca* I 7, 2, [w:] Apollodorus, *The Library*, with an English translation by J.G. Frazer, vol. 1: *Books 1-3,9*, The Loeb Classical Library, vol. 121, Cambridge (Mass.) – London 1921, s. 54; Plutarchus, *De sollertia animalium* 13. 968 F, [w:] Plutarch, *Moralia*, vol. 12: *920A-999B*, with an English translation by H. Cherniss and W.C. Helmbold, The Loeb Classical Library 406, Cambridge (Mass.) – London 1957, s. 376; Lucianus Samosatensis, *De saltatione* 39, [w:] Lucianus Samosatensis, *[Opera]*, vol. 2, 1, ed. I. Sommerbrodt, Berolini 1893, s. 140; Lucianus Samosatensis, *De Dea Syria* 12, [w:] Lucianus Samosatensis, *Opera*, ed. C. Iacobitz, vol. 3, Lipsiae 1896, s. 345; Nonnus Panopolitanus, *Dionysiaca* III 212, [w:] Nonnos, *Dionysiaca*, with an English translation by W.H.D. Rouse, mythological introduction and notes by H.J. Rose, and notes on text criticism by L.R. Lind, vol. 1: *Books I-XV*, The Loeb Classical Library, vol. 344, Cambridge (Mass.) – London 1940, s. 116. Tego pojęcia użył także Teofil Antiocheński (zm. ok. 183): Theophilus Antiochenus, *Ad Autolycum* III 18, [w:] Théophile d'Antioche, *Trois livres à Autolycus*, texte grec établi par G. Bardy, traduction de J. Sender, introduction et notes de G. Bardy, SCh, vol. 20, Paris 1948, s. 240 (= PG 6, 1145B).

¹⁵ Zob. J.G. Frazer, *Ancient Stories of a Great Flood*, „Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland” 1916, nr 46, s. 231-283 (szczeg. § 4: *Ancient Greek Stories of a Great Flood*, s. 263-283); E.G. Kraeling, *Xisouthros, Deucalion, and the Flood Traditions*, „Journal of the American Oriental Society” 1947, nr 67, 3, s. 177-183; K.F. Kitchell, *The View from Deucalion's Ark: New Windows on Antiquity*, „The Classical Journal” 1993, nr 88, 4, s. 341-357; A. Hilhorst, *The Noah Story: Was It Known to the Greeks?*, [w:] *Interpretations of the Flood*, ed. by G. Martínez, G.P. Luttikhuisen, Themes in Biblical Narrative, vol. 1, Leiden-Boston-Köln 1999, s. 56-65; C.J. Collins, *Noah, Deucalion, and the New Testament*, „Biblica” 2012, nr 93, 3, s. 403-429.

¹⁶ Iustinus Martyr, *Dialogus cum Tryphone Iudaeo*, vol. 138, ed. I.C.Th. Otto, Corpus Apologetarum Christianorum, vol. 1, 2, Wiesbaden 1969³, s. 486 (= PG 6, 793A).

¹⁷ *Ibidem*, vol. 138, ed. I.C.Th. Otto, s. 486 i 488 (= PG 6, 793A-B).

¹⁸ Theophilus Antiochenus, *Ad Autolycum* III 19, [w:] Théophile d'Antioche, *Trois livres à Autolycus*, texte grec établi par G. Bardy, traduction de J. Sender, introduction et notes de G. Bardy, SCh, Vol. 20, Paris 1948, s. 240 (= PG 6, 1145C-D).

falszywej wiedzy”, cytowanej zwykle jako „Adversus haereses”¹⁹, który to traktat powstał prawdopodobnie między rokiem 180 a 185. Najważniejsze jednak z punktu widzenia niniejszych analiz opinie na temat struktury arki Noego wyraził nauczyciel Orygenes Klemens zwany Aleksandryjskim (ok. 150-ok. 215). Dla niego arka posiadała podstawę w kształcie prostokąta („τὸ τετράγωνον σχῆμα”)²⁰ o wymiarach 300 × 50 łokci, która to struktura zwięźała się na szczycie do jednego łokcia, przypominając swym wyglądem piramidę („ἐκ τῆς πλατείας βάσεως ἀποξυνόμενον πυραμίδος τρόπον ἢ κιβωτός”)²¹. Powodem, dla którego Klemens uznał kształt arki za podobny do piramidy, było prawdopodobnie brzmienie wersu Rdz 6,16a²². Należy dodać, że była to quasi-piramida o podstawie prostokąta. Prawdopodobnie Klemens nie był pierwszym, który w ten sposób definiował schemat arki. Do takiego wniosku mogło bowiem dojść przed nim bardzo wielu czytelników biblijnej perykopy o potopie. Można także domniemywać, że tłumacze *Septuaginty*, która powstała w Egipcie, zasugerowali świadomie piramidalny kształt arki²³, ponieważ z jednej strony schemat ten przystawał w pewnej mierze do opisu struktury arki Noego, z drugiej zaś był swego rodzaju oczywistością dla mieszkających nad Nilem wyznawców judaizmu, a następnie chrześcijaństwa. Z tego punktu widzenia Klemens byłby tym, który powtórzył tylko hipotezę rekonstrukcyjną, funkcjonującą już od kilku wieków. Natomiast w zachowanych źródłach patrystycznych pojawiła się ona po raz pierwszy *explicit* właśnie w jego traktacie.

Ważnym elementem dla zrozumienia łacińskiego przekładu II Homilii Orygenes do „Księgi Rodzaju”, którego dokonał Rufin z Akwilei, jest starołaciński przekład Biblii. Na bazie *Septuaginty* powstały bowiem najstarsze przekłady łacińskie Starego Testamentu. Z języka greckiego przekładano także na łacinę Nowy Testament. Wszystkie te, zachowane dziś tylko we fragmentach łacińskie tłumaczenia Pisma Świętego, noszą we współczesnej nomenklaturze naukowej nazwę zbiorczą „Vetus Latina”²⁴. Rzeczone lokalne przekłady, podzielone zasadniczo na trzy mutacje re-

¹⁹ Irenaeus Lugdunensis, *Adversus haereses* IV 36, 3-4, 91-145, [w:] Irénée de Lyon, *Contre les hérésies. Livre IV*, édition critique d'après les versions arménienne et latine, sous la direction de A. Rousseau, avec collaboration de B. Hemmerdinger, L. Doutreleau, Ch. Mercier, t. 2: *Texte et traduction*, SC, Vol. 100, 2, Paris 1965, s. 888-894 (= PG 7, 1092B-1093B). Zob. J. Daniélou, *Bible et liturgie. La théologie biblique des Sacrements et des fêtes d'après les Pères de l'Église*, Lex Orandi II, Paris 1951, s. 114; F. Costa, *Le Christ, clef de l'interprétation de l'Écriture: Aspects de la typologie de Jean Daniélou*, „Revista de Magistro de Filosofia” 2017, nr 10, 22, s. 89-90.

²⁰ Clemens Alexandrinus, [Werke], Bd. 2: *Stromata* VI 11, 86, 2, hrsg. von O. Stählin, GCS, Bd. 15, Leipzig 1906, s. 475, 1 (= SC 446, s. 234, 9-10 = PG 9, 308B).

²¹ *Ibidem*, VI 11, 86, 2, GCS, Bd. 15, s. 475, 4-5 (SC 446, s. 234, 13-14 = PG 9, 308B). Zob. M. Dulaey, *Le „De arca” de Grégoire d'Elvire et la tradition exégétique ancienne*, „Graphè” 2006, nr 15, s. 82, przyp. 19.

²² Zob. przyp. 12.

²³ Zob. P. Kochanek, *Struktura arki Noego (Rdz 6,14-16)*, s. 329.

²⁴ Na temat „Vetus Latina” istnieje już duża liczba publikacji, zob. *Recherches sur l'histoire de la Bible latine: Colloque organisé à Louvain-la-Neuve pour la promotion de H.J. Frede au doctorat honoris*

gionalne („Afra”, „Hispana” i „Itala”), dominowały przez kilka pierwszych wieków po Chrystusie w zachodniej części Cesarstwa Rzymskiego. Znaczenie tłumaczenia dokonanego przez Hieronima ze Strydonu (ok. 347-30 IX 420) z języka greckiego i hebrajskiego (Stary Testament) oraz rewizja tekstu „Vetus Latina” w zakresie Nowego Testamentu (Hieronim, jak się dość powszechnie przyjmuje, przetłumaczył z greki tylko Ewangelie), znana od Soboru Trydenckiego pod nazwą „Vulgata” (pisaną przez duże „V”)²⁵, było wówczas, delikatnie mówiąc marginalne²⁶. Przekład ten zaczął odgrywać pewną rolę dopiero w VII wieku²⁷, definitywnie zaś zdobył przewagę nad innymi wersjami tekstu łacińskiego w okresie panowania Karolingów²⁸.

causa en théologie le 18 avril 1986, sous la dir. de R. Gryson et P.-M. Bogaert, Cahiers de la Revue Théologique de Louvain 19, Louvain-la-Neuve 1987; P.-M. Bogaert, La Bible latine des origines au moyen âge. Aperçu historique, état des questions, „Revue Théologique de Louvain” 1988, nr 19, s. 137-159 i 276-314; idem, Latin Versions, [w:] The Anchor Bible Dictionary, t. 6: Si-Z, ed.-in-chief D.N. Freedman, New York 1992, kol. 799-803; J.-C. Haelewyck, Les premières versions latines de la Bible, [w:] Les premières traditions de la Bible, sous la dir. de Ch.-B. Amphoux, J. Margain, Histoire du Texte Biblique, vol. 2, Lausanne 1996, s. 122-136; P.-M. Bogaert, Versions de la Bible, I: Versions anciennes, 10: Versions latines de la Bible, [w:] Catholicisme, t. 15, fasc. 72, Paris 1999, kol. 910-913; idem, The Vetus Latina, [w:] The Oxford Handbook of the Septuagint, ed. by A.G. Salvesen, T.M. Law, Oxford 2021, s. 623-688. W roku 1945 w benedyktyńskim Arcyopactwie św. Marcina w Beuron (łac. „Archiabbatia Sancti Martini Beuronensis”) powołano do istnienia „Vetus Latina-Institut”, którego twórcą był Bonifatius Fischer (20 VIII 1915-19 IV 1997), kierujący instytutem do roku 1973, kiedy to zastąpił go Hermann Josef Frede (12 IX 1922-29 V 1998). Zarządzał on tą instytucją do swej śmierci, czyli do roku 1998. Z kolei w latach 1998-2014 pracami tej placówki kierował belgijski ksiądz, emerytowany dziś profesor teologii w Katolickim Uniwersytecie Louvain-la-Neuve, Roger Gryson. Po jego rezygnacji (prawdopodobnie ze względu na wiek) od roku 2014 szefem „Vetus Latina-Institut” jest Thomas Johann Bauer.

²⁵ Wulgata jako oficjalny „terminus technicus” łączy się z Soborem Trydenckim, a dokładniej z dekretem tegoż soboru wydanym po IV sesji, 8 kwietnia 1546 roku (chodzi o dekret „Sacrosancta”). Miała ona status Biblii Kościoła Katolickiego do II Soboru Watykańskiego (1962-1965). Księga Rodzaju, jak i pozostałe księgi protokanoniczne Starego Testamentu, była w Wulgacie przekładem autorstwa św. Hieronima, zob. M. Stenzel, *Biblia łacińska przed św. Hieronimem*, „Orędownik Diecezji Chełmskiej” 1947, nr 3, 5, s. 428; *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, red. J. Homerski, Poznań-Warszawa 1973, s. 74; K. Morta, *Bluszc kontra dynia, czyli trudne początki Wulgaty*, „Theologica Wratislaviensia” 2011, nr 6, s. 116; J. Królikowski, *Jak powstała Wulgata i któremu tekstowi Pisma Świętego przysługuje to miano?*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 2017, nr 36, 1, s. 6, 8, 12 i 16; W. Chrostowski, *Geneza Wulgaty i jej aktualny status w Kościele katolickim. Uwagi na marginesie Listu apostolskiego papieża Franciszka „Scripturae Sacrae affectus”*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2020, nr 36, s. 10, 23 i 24.

²⁶ Sytuacja zaczęła się bardzo powoli zmieniać po upadku cesarstwa na zachodzie, czyli po roku 476, zob. Th.J. Bauer, *„Vetus Latina” zur „Nova Vulgata”: Streiflichter zur Geschichte der lateinischen Bibel*, [w:] *Bibelübersetzungen in der Geschichte des Christentums*, hrsg. von A. Müller, K. Heyden, Veröffentlichungen der Wissenschaftlichen Gesellschaft für Theologie, Bd. 62, Leipzig 2020, s. 17-56; W. Chrostowski, *op. cit.*, s. 21.

²⁷ Zob. B. Fischer, *Zur Überlieferung altlateinischer Bibeltexte im Mittelalter*, [w:] *idem, Lateinische Bibelhandschriften im frühen Mittelalter*, Vetus Latina. Aus der Geschichte der lateinischen Bibel, vol. 11, Freiburg im Breisgau 1985, s. 404-421.

²⁸ Zob. *idem, Bibeltext und Bibelreform unter Karl dem Großen*, [w:] *idem, Lateinische Bibelhandschriften im frühen Mittelalter*, s. 101-202. Zob. też. M. Stenzel, *op. cit.*, s. 432; *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, s. 71; P.-M. Bogaert, *La Bible latine des origines au moyen âge*, s. 138.

W tradycji patrystycznej, która jest przedmiotem niniejszej analizy, ważny był nie tylko grecki tekst perykopy o potopie zawarty w *Septuagincie*, lecz również tłumaczenia łacińskie, dokonywane zwykle na bazie tego greckiego przekładu, a objęte dziś wspomnianą wyżej nazwą zbiorczą „*Vetus Latina*”. W ramach prac filologiczno-egzegetycznych wydano w latach 1951-1954 jako pierwszy starołaciński tekst „*Księgę Rodzaju*”²⁹. Dzięki niemu można przytoczyć przedhieronimową wersję „technicznego” opisu arki (Rdz 6,14-16). Tekst ten benedyktyński wydawca księgi „*Genesis*”, Bonifatius Fischer (20 VIII 1915-19 IV 1997), ujął w cztery podstawowe typy: europejski typ S („*der europäische Typ S*”)³⁰; europejski typ I („*der europäische Typ I*”)³¹; typ H, w skład którego wchodzi także „*Vulgatertexte*”³² oraz tekst wersji „mieszanej”, oznaczonej literą E i określonej jako „*der europäische Text*”³³, która obejmuje prawie cały tekst wersu Rdz 6,15 w ramach typów S i I. Owe typy tekstów to lekcje przekładu starołacińskiego uznane w świetle analiz filologiczno-egzegetycznych za podstawowe. Mają one jednak cały szereg wariantów pobocznych, zaznaczonych zarówno w tekście głównym edycji B. Fischera, jak i w jej aparacie krytycznym. Poniżej zacytowano z niewielkimi wyjątkami tylko tę lekcję poszczególnych wersów, którą B. Fischer w wyniku swych badań uznał za podstawową, ponieważ jest ona dostatecznie pomocna i miarodajna dla niniejszych analiz. Tylko w kilku miejscach odwołano się do pobocznych wariantów tekstu. Natomiast chcąc uzyskać pogłębione filologicznie brzmienie lekcji, opisujących „techniczny” schemat arki Noego, należy sięgnąć bezpośrednio do edycji B. Fischera. Fragment Rdz 6,14-16 pojawia się tam w ramach trzech typów: S, I oraz H, z których, jak zaznaczono wyżej, typ S i I w przypadku Rdz 6,15 wchodzi w skład szerszej wersji „mieszanej” E, zwanej „*der europäische Text*”. Dla podniesienia poziomu przejrzystości niniejszych wywodów, każdy z wyżej wymienionych typów zostanie tutaj potraktowany jako osobna jednostka.

Typ S przedstawia się następująco:

[w. 14] *fac itaque tibi arcam de lignis quadratis nidos et nidos facies et bituminabis eam. [w. 15] facies arcam trecentorum cubitorum longitudine(m) et quinquaginta cubitorum latitudine(m) et triginta cubitorum altitudine(m). [w. 16] collectam facies arcam et in cubito consummabis eam desuper et ostium facies de latus (wariant: a latere deorsum) et bicameratam et tricameratam facies eam*³⁴.

²⁹ *Vetus Latina. Die Reste der altlateinischen Bibel*, Bd. 2: *Genesis*, hrsg. von B. Fischer, Freiburg 1951-1954. Jak informuje tekst na pierwszych, tytułowych stronach kompletnego wydania *Księgi Rodzaju*: „1. Lieferung (bis Seite 128) 1951; 2. Lieferung (Seite 129-288) 1952; 3. Lieferung (Seite 289-448) 1953; 4. Lieferung (Seite 449-576) 1954”.

³⁰ *Ibidem*, s. 17*-18*.

³¹ *Ibidem*, s. 18*-19*.

³² *Ibidem*, s. 26*.

³³ *Ibidem*, s. 16*-17*.

³⁴ *Ibidem*, s. 108-110.

Z kolei typ I zawiera następującą wersję tekstu:

[w. 14] fac ergo tibi arcam ex lignis quadratis nidos facies in arca(m) et bituminabis eam ab intus et a foris bitumine. [w. 15] et sic facies arcam trecentorum cubitorum longitudine(m) et quinquaginta cubitorum latitudine(m) et triginta cubitorum altitudine(m) eius. [w. 16] colligens facies arcam et in cubitum consummabis eam a summo ostium vero arcae facies ex transverso inferiora bicamerata et tricamerata (dodatek: superiora) facies (dodatek: ea)³⁵.

Wreszcie typ H jest najbardziej zbliżony do tekstu przekładu św. Hieronima:

[w. 14] fac tibi arcam de lignis levigatis mansiunculas in arca facies et bitumine lines intrinsecus et extrinsecus. [w. 15] et sic facies eam trecentorum cubitorum erit longitudo arcae quinquaginta cubitorum latitudo et triginta cubitorum altitudo illius. [w. 16] fenestram in arca facies et in cubito consummabis summitatem ostium autem arcae pones ex latere deorsum cenacula et tristega (wariant: tricamerata) facies in ea³⁶.

Świadomość istnienia tego skomplikowanego systemu wariantów starołacińskiego przekładu Rdz 6,14-16 każe patrzeć na dzieło Rufina z Akwilei nie tylko jako na pomnik antycznej translatoryki jako takiej, lecz także jako na świadectwo tradycji starołacińskiej translatoryki biblijnej.

Rufin z Akwilei przytoczył wersy dotyczące „technicznego” modelu arki (Rdz 6,14-16) w następującym brzmieniu:

[w. 14] Fac ergo tibi arcam de lignis quadratis, nidos facies in arca, et bituminabis eam ab intus et a foris bitumine. [w. 15] Et sic facies arcam: trecentorum cubitorum longotudinem arcae, et quinquaginta cubitorum latitudinem, et triginta cubitorum altitudinem eius [w. 16] colligens facies arcam, et in cubitum consummabis eam in summo. Ostium autem arcae facies ex latere, inferiora bicamerata et tricamerata superiora facies ea³⁷.

Tekst ten należy do „Vetus Latina” i jest bardzo bliski podstawowemu wariantowi typu I („der europäische Typ I”), o którym była już mowa wyżej. Stanisław Kalinkowski oddał go w ten oto sposób:

[w. 14] Ty zaś zbuduj sobie arkę z belek ociosanych z czterech stron, uczyni w arce wiele gniazd (legowisk) i powlec z ją smołą wewnątrz i na zewnątrz. [w. 15] Zbudujesz ją tak: długość arki – trzysta łokci, pięćdziesiąt łokci jej szerokość, trzydzieści łokci jej wysokość. [w. 16] a zakończysz ją nakryciem o wymiarze jednego łokcia. I zrobisz wejście do arki w jej bocznej ścianie, dolną część uczynisz dwupiętrową, górną zaś trzypiętrową³⁸.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Origenes, *Homilia II in Genesim*, hrsg. von W.A. Baehrens, GCS, Bd. 29, s. 23, 1-7 (= SCh 7bis, s. 76, 14-20; s. 78, 21; zob. PG 12, 162A). Zob. *Vetus Latina. Die Reste der altlateinischen Bibel*, Bd. 2: *Genesis*, s. 108-110.

³⁸ Orygenes, *Homilia II (Rdz 6, 13-16) do Księgi Rodzaju*, [w:] *idem, Homilie o Księdze Rodzaju*, Źródła Myśli Teologicznej, t. 64, s. 41.

Następnie zaś akwilejski tłumacz Orygenes przeszedł do właściwego komentarza Aleksandryczyka, który starał się odtworzyć „habitus ipsum et formam arcae”³⁹. Głównym punktem odniesienia dla przedstawienia zewnętrznego kształtu arki jest Rdz 6,16, a dokładniej fragment tego wersu mówiący: „in cubitum consummabis eam in summo” (Rdz 6,16a). Z tego biblijnego tekstu ma wynikać, że „quattuor angulis ex imo consurgente iisdemque paulatim usque ad summum in angustum attractis in spatium unius cubiti fuisse collectam”⁴⁰. To zdanie mówiące o stopniowym zwężaniu się zewnętrznych ścian arki, wychodząc od jej prostokątnej podstawy podanej w Rdz 6,15, wskazuje pośrednio na jej piramidalny kształt, choć termin ten nie został tutaj użyty *explicite*. Zagadnienie kształtu „korabia”⁴¹ powraca jednak nieco dalej:

Verumtamen quantum ad necessitatem pluviarum et diluvii spectat, nulla potuit tam conveniens et congrua arcae species dari quam ut e summo velut e tecto quodam in angustum culmen educto diffunderet imbrium ruinas, et ima in aquis quadrata stabilitate consistens nec impulsu ventorum nec impetu fluctuum nec inquietudine animalium, quae intrinsecus erant, aut inclinari posset aut mergi⁴².

Tutaj został nie tylko potwierdzony piramidalny kształt arki, lecz także uzasadniono go jako najlepiej dostosowany do warunków, w jakich arka musiała spełnić swoje zadanie. Zwrócono przy tym uwagę zarówno na warunki atmosferyczne, jak i na rodzaj ładunku (zwierzęta), którego ruchy mogły ją zdestabilizować. Uwaga o możliwości destabilizacji „statku” przez przewożony przez niego ładunek oraz przez sztorm może być traktowana jako odniesienie do doświadczeń ówczesnych żeglarzy, dla których problemy te były swego rodzaju chlebem powszednim. W ten sposób treść homilii trafiała łatwo do jej aleksandryjskiego audytorium.

Z kolei charakteryzując wewnętrzną strukturę „korabia”, tekst homilii odwołuje się do końcowego fragmentu Rdz 6,16: „inferiora bicamerata et tricamerata superiora facies ea”. Interpretacja tej charakterystyki wnętrza arki sprowadza się do stwierdzenia,

³⁹ Origenes, *Homilia II in Genesim* 1, GCS, Bd. 29, s. 23, 9 (= Sch 7bis, s. 78, 24-25; zob. PG 12, 162B), tłum. S. Kalinkowski, s. 41: „wygląd i kształt samej arki”.

⁴⁰ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 23, 10-12 (= Sch 7bis, s. 78, 26-29; zob. PG 12, 162B), tłum. S. Kalinkowski, s. 41-42: „Miała ona podstawę czworokątną, a wznosząc się do góry i zwężając się z wolna ku wierzchołkowi, została na szczycie zredukowana do wymiaru jednego łokcia”.

⁴¹ Termin „korab” został użyty w przekładzie Biblii Jakuba Wujka (1541-27 VII 1597) wydanej w roku 1599.

⁴² Origenes, *Homilia II in Genesim* 1, GCS, Bd. 29, s. 27, 10-16 (= Sch 7bis, s. 84, 109-115; zob. PG 12, 163-164), tłum. S. Kalinkowski, s. 43-44: „Trudne warunki spowodowane deszczami potopu sprawiły, że budowniczy nie mógł nadać arce innego, odpowiedniejszego i lepszego kształtu niż taki, w którym na samym szczycie, jakby na dachu, wąski wierzchołek roztrzącał nawalnice deszczu, a dolna część, tkwiąca swym prostokątnym umocowaniem w wodach, nie pozwalała ani na przewrócenie się konstrukcji, ani na jej zatopienie już to pod naporem wiatrów i fal, już to skutek niespokojnego zachowania znajdujących się wewnątrz zwierząt”. Zob. E. Testa, *La figura di Noe' secondo i SS. Padri (contributo alla storia della esegesi)*, „Liber Annuus” 1970, nr 20, s. 144.

że dolny segment arki był dwupoziomowy („inferiora bicamerata”) lub innymi słowy dwupiętrowy, natomiast jej górna kondygnacja liczyła trzy poziomy („tricamerata superiora”). Ta wewnętrzna struktura, podzielona dodatkowo na „nidi” (zob. Rdz 6,14), czyli rodzaje legowisk, miała służyć temu, „ut secerni per singulas mansiones diversa animalium vel bestiarum genera facilius possint et a bestiis feris mansueta quaeque et ignava seiungi”⁴³. Ponieważ arka miała być zbudowana „de lignis quadratis” (Rdz 6,14) tekst homilii wyjaśnia, że owego starannego obrobienia belek dokonano po to, aby „facilius alterum alteri possit aptari et inundante diluvio totus aquarum prohiberetur incursus”, a dodatkowo konstrukcję tę pokryto od wewnątrz i z zewnątrz smołą⁴⁴.

Po przedstawieniu tego całościowego schematu arki tekst przekładu homilii stara się uzmysłowić czytelnikowi pewne istotne detale. W tym celu, odwołując się do tradycji („traditum [...] nobis est, et non absque verisimilitudine”⁴⁵), powraca do dwu- i trzy-poziomowej wewnętrznej struktury konstrukcji Noego. Niższa, dwupoziomowa część arki miała służyć dwom celom:

ob hunc modum fuisse duplicia, quoniamquidem annum integrum fecerunt omnia animalia in arca, et utique in totum annum necesse erat provideri cibos et non solum cibos, verum et digestionum constitui loca, quo neque ipsa animalia, praecipue tamen homines, fimi fetore vexarentur. Tradunt ergo quod inferior regio ipsa, quae in fundo est, ad huiusmodi necessitates mancipata sit et excepta, huic autem superior et contigua conservandis pabulis deputetur⁴⁶.

Wywód ten kończy krótka konkluzja: „In hos ergo usus inferiores partes, quae bicameratae dicuntur, tradunt fuisse distinctas”⁴⁷. Odwołanie się do tradycji, które

⁴³ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 24, 1-7 (= SCh 7bis, s. 78, 34-42; zob. PG 12, 162B-C), tłum. S. Kalinkowski, s. 42: „Wewnątrz (arki), w części dolnej, umieszczono dwa piętra, to znaczy miała dwa pomieszczenia, w górnej części natomiast były trzy piętra – czyli moglibyśmy powiedzieć, że górna część składała się z trzech pomieszczeń. Wydaje się, że pomieszczenia te wykonano w taki sposób po to, aby w poszczególnych kwaterach można było poumieszczać osobno różne gatunki zwierząt oraz oddzielić zwierzęta łagodne i słabe od dzikich zwierząt. Owe oddzielne pomieszczenia nazwano »gniazdami«”.

⁴⁴ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 24, 8-10 (= SCh 7bis, s. 80, 43-46; zob. PG 12, 162C), tłum. S. Kalinkowski, s. 42: „Belki były ociosane z czterech stron – a to w tym celu, by łatwiej można było dopasować i zabezpieczyć arkę przed wdarciem się do środka wody podczas obfitych deszczów potopu, spojenie bowiem zostało wzmocnione wewnątrz i od zewnątrz warstwą smoły”.

⁴⁵ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 24, 11 (= SCh 7bis, s. 80, 47-48; zob. PG 12, 162C), tłum. S. Kalinkowski, s. 42: „Otrzymaliśmy przekaz tradycji [...] i jest to pogląd wielce prawdopodobny”.

⁴⁶ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 24, 13-25, 5 (= SCh 7bis, s. 80, 50-59; zob. PG 12, 163A), tłum. S. Kalinkowski, s. 43-42: „Zbudowano ją z dwu części z następującego powodu: zwierzęta spędziły w arce cały rok, trzeba więc było zadbać o żywność dla nich na ten czas, i nie tylko o żywność: trzeba było również wyznaczyć odpowiednie miejsce na odchody, aby samych zwierząt, a zwłaszcza ludzi, nie dręczyła przykra woń nawozu. Tradycyjne wyjaśnienie podaje zatem, iż najniższa część arki, ta, która znajdowała się przy samym dnie, została przeznaczona na takie właśnie konieczne potrzeby, w tej zaś, która znajduje się bezpośrednio nad nią, umieszczono paszę”.

⁴⁷ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 25, 9-10 (= SCh 7bis, s. 80, 63-65; zob. PG 12, 163A), tłum. S. Kalinkowski, s. 42: „Powiadają zatem, iż do takiego celu wyznaczona została dolna część, zwana »dwupiętrową«”.

w tym fragmencie zostało podkreślone aż trzy razy, musiało uchodzić za ważny element tego homiletycznego dyskursu. Autor pragnął podkreślić, że przekaz ten nie jest jego wymysłem, lecz stoi za nim reprezentująca szacowną przeszłość tradycja interpretacyjna. W ten sposób jego słowa zyskiwały wsparcie wcześniejszych autorytetów. Takie postawienie sprawy wspierało zarówno pozycję samego Orygenesesa, jak i Rufina. Natomiast merytorycznie tradycja ta w kwestii dwupoziomowej, dolnej części arki miała stwierdzać, że najniższy segment był przeznaczony na odchody („fimus”), podczas gdy wyższy poziom miał być przeznaczony na magazynowanie żywności („pabulum”). W ten sposób tradycja uzupełniła tekst biblijnej perykopy, zaspakajając jednocześnie zwykłą ludzką ciekawość i dociekliwość. Z kolei wyższy, trzypoziomowy segment został podzielony w sposób następujący: najniższy poziom został przeznaczony dla „feris et immitibus bestiis vel serpentibus”⁴⁸. Wyższe piętro było stajniami i oborami dla „mitioribus animanlibus”⁴⁹. Wreszcie ostatnia, najwyższa kondygnacja była miejscem, w którym przebywała rodzina Noego. Ten fragment homilii jest niemal hymnem pochwalnym na cześć człowieka:

Supra omnia vero in excelso hominibus sedem locatam, utpote qui et honore et ratione cuncta praeceant, ut, sicut ratione et sapientia principatum gerere supra omnia, quae in terris sunt, dicitur homo, ita etiam loco celsior et supra omnes animantes, quae in arca sunt, collocatus sit⁵⁰.

Powyższa laudacja jest z jednej strony swego rodzaju streszczeniem przymierza noahickiego (Rdz 9,1-3.7), z drugiej zaś stanowi powtórzenie sposobu rozumienia pozycji człowieka w kulturze grecko-rzymskiej. W konsekwencji pochwała ta była nie tylko echem przeszłości, lecz także swoistą aktualizacją, skierowaną zarówno do słuchaczy jak i czytelników tej homilii. Kwestia dwupoziomowego, dolnego segmentu arki powróciła raz jeszcze nieco niżej. Pretekstem do tego stała się próba wyjaśnienia, dlaczego Pismo Święte przemilczało problem gromadzenia odchodów na najniższym poziomie „korabia”. W tym celu została wprowadzona dystynkcja między „Scriptura” i „traditio”. Następnie zaś dychotomia ta została wyjaśniona: oto Biblia nie odnosi się do rzeczy oczywistych, związanych z fizjologią, jak to czyni tradycja, lecz jej treść jest

⁴⁸ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 25, 12 (= SCh 7bis, s. 80, 66-67; zob. PG 12, 163-164), tłum. S. Kalinkowski, s. 42: „Na najniższym poziomie dano pomieszczenia zwierzętom dzikim i dzikim bestiom oraz węzom”.

⁴⁹ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 25, 13 (= SCh 7bis, s. 80, 68-69; zob. PG 12, 163-164), tłum. S. Kalinkowski, s. 42: „Bezpośrednio nad nimi miały swe zagrody zwierzęta łagodniejsze”.

⁵⁰ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 25, 14-26, 1 (= SCh 7bis, s. 80, 69-70; s. 82, 71-74; zob. PG 12, 163-164), tłum. S. Kalinkowski, s. 42-43: „Ponad tym wszystkim, na samej górze, umieszczono mieszkanie dla ludzi, jako istot, które godnością i rozumem przewyższają wszystkie stworzenia: a to dlatego, by człowiek, który, jak powiedziano, dzięki rozumowi i mądrości zajmuje pierwsze miejsce pośród całego stworzenia na ziemi, został też umieszczony wyżej, ponad wszystkimi istotami żywymi znajdującymi się w arce”.

nakierowana „ad spiritalium intelligentiam”, a „narrationes suas intellectibus allegoricis coaptat”⁵¹. Nacisk na rozróżnienie przekazu zawartego w Piśmie Świętym i w tradycji jest w przekładzie Rufina bardzo silny. Tutaj zaś zostały w miarę jasno rozróżnione zakresy tych pojęć.

Kolejnym elementem „technicznej” struktury arki poddanym analizie jest wejście do niej. Chodzi o komentarz do części wersu Rdz 6,16b: „Ostium autem arcae facies ex latere”. Brzmi on następująco:

Tradunt autem etiam ostium [...] eo loco fuisse, ut inferiora quae dixit bicamerata infra se haberet, et, quae dixit tricamerata superiora, a loco ostii superiora appellata sint et inde ingressa universa animalia per sua quaeque loca [...] congrua discretione dirempta sint⁵².

Po raz kolejny objaśnienie szczegółu poprzedza odwołanie się do przekazu tradycji. To na tej właśnie podstawie homilia stwierdza, że wejście do arki znajdowało się między dwupoziomowym segmentem dolnym a trzypoziomowym segmentem górnym. Można się tylko domyslać na podstawie lokalizacji wejścia, że zwierzęta wchodziły do przeznaczonych dla nich legowisk po swego rodzaju rampie lub trapie. Na koniec zaś Bóg zamknął wejście do arki (Rdz 7,16)⁵³. Do owych drzwi tekst homilii powraca raz jeszcze, odnosząc się do epizodu, w którym Noe wypuszcza kruką, żeby sprawdzić, czy wody potopu już opadły na tyle, aby można wyjść z arki (Rdz 8,7): „Observandum tamen est quod post diluvium non dicitur Noe aperuisse ostium, sed »fenestram«, cum emisit »corvum, ut videret, utrum cessasset aqua super terram»”⁵⁴. W tym przypadku Rufin uczynił aluzję do Rdz 8,6 w wersji „Vetus Latina”, którą, jak wskazano wyżej, określa się mianem typu H. Ta sama lekcja znajduje się również w tłumaczeniu św. Hieronima.

⁵¹ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 27, 5-10 (= SCh 7bis, s. 84, 102-108; zob. PG 12, 163-164): „Sane quod de locis, quae diximus ad fimum animalium separata, Scriptura nihil retulit, sed traditio tenet. opportune videbitur super hoc habitum esse silentium, de quo sufficienter consequentiae ipsius ratio doceret. Et quia ad spiritalium intelligentiam minus digne poterat aptari, merito ergo Scriptura siluit de hoc, quae magis narrationes suas intellectibus allegoricis coaptat” – tłum. S. Kalinkowski, s. 42: „Pismo nie mówi nic o wspomnianym przez nas miejscu przeznaczonym na odchody zwierzęce, wspomina o tym tylko tradycja; wydaje się jednak, że Pismo słusznie pomija to, co jasno wynika z prostego logicznego rozumowania. Ponieważ sprawa ta nie zawiera w sobie głębszego sensu duchowego, Pismo słusznie nic o tym nie mówi – Pismo bowiem przystosowuje swe opowiadanie do znaczeń alegorycznych”.

⁵² *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 26, 2-5 (= SCh 7bis, s. 82, 75-79; zob. PG 12, 163-164), tłum. S. Kalinkowski, s. 43: „Wspomniany przekaz podaje, że drzwi [...] były umieszczone w takim miejscu, by dwa dolne piętra znajdowały się poniżej nich, a trzy piętra górne były »górnymi« właśnie ze względu na miejsce usytuowania drzwi. Wszystkie zwierzęta, wszedłszy tamtędy, zostały odpowiednio podzielone i umieszczone w poszczególnych zagrodach”.

⁵³ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 26, 12-14 (= SCh 7bis, s. 82, 88-91; zob. PG 12, 163-164).

⁵⁴ *Ibidem*, 1, GCS, Bd. 29, s. 26, 14-17 (= SCh 7bis, s. 82, 91-93; zob. PG 12, 163-164), tłum. S. Kalinkowski, s. 43: „Trzeba jednak zauważyć, że po potopie, kiedy to Noe »wypuścił kruką, aby się przekonać, czy woda ustąpiła na ziemi«, Pismo mówi, iż »Noe otworzył« nie drzwi, lecz »okno«”.

Ważnym „technicznym” momentem przedmiotowej homilii jest także polemika Orygenes z tezą ucznia Marcjona (ok. 100-ok. 160) Apellesa (II w. n.e.)⁵⁵. Ten pierwszy, jak wiadomo, odrzucał Boga Starego Testamentu. Jego uczeń poszedł znacznie dalej, odrzucając praktycznie cały Stary Testament. Z poglądami Marcjona i Apellesa polemizowało wielu pisarzy kościelnych. Najbardziej znany jest traktat Tertuliana (ok. 150-ok. 220) „Adversus Marcionem”, w którym imię Apellesa pada trzykrotnie⁵⁶. Orygenes przywołał postać ucznia Marcjona w swej polemice z Celsusem (II w. n.e.)⁵⁷. Ten ostatni w swoim antychrześcijańskim piśmie zatytułowanym „Słowo prawdziwe”, napisanym prawdopodobnie między rokiem 175 a 177, kpił między innymi z perykopy o potopie twierdząc, że chrześcijanie tylko nieudolnie naśladują w niej helleński mit o Deukalionie⁵⁸. W kontekście arki Noego Apelles został przedstawiony jako ten, który całkowicie zanegował możliwość realnego istnienia takiej konstrukcji, a kon-

⁵⁵ Zob. A. von Harnack, *Marcion. Das Evangelium vom fremden Gott. Eine Monographie zur Geschichte der Grundlegung der katolischen Kirche*, Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, vol. 45, Leipzig 1924, s. 177-196; K. Greschat, *Apelles und Hermogenes: Zwei theologische Lehrer des zweiten Jahrhunderts*, Supplements to Vigiliae Christianae 48, Leiden 1999; M. Willing, *Die neue Frage des Marcionschülers Apelles – zur Rezeption marcionitischen Gedankenguts*, [w:] *Marcion und seine kirchengeschichtliche Wirkung, Vorträge der Internationalen Fachkonferenz zu Marcion, gehalten vom 15.-18. August 2001 in Mainz*, Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, vol. 150, Berlin-Boston 2002, s. 221-232; G. May, *Apelles und die Entwicklung der markionischen Theologie*, [w:] *idem, Markion: gesammelte Aufsätze*, hrsg. von K. Greschat, M. Meiser, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 1/68, Mainz 2005, s. 93-110.

⁵⁶ Tertullianus, *Adversus Marcionem* III 11, [w:] *idem, Opera*, pars III, ed. Ae. Kroymann, CSEL, 47, Vindobonae-Lipsiae 1906, s. 393, 16 (= CCL 1, s. 522 = SCH 399, s. 112 = PL 2, 335B); *ibidem*, IV 17, CSEL 47, s. 476, 5. 10 (= CCL 1, s. 587 = SCH 456, s. 124 = PL 2, 400C).

⁵⁷ Origenes, *Contra Celsum* V 54, [w:] *idem, Werke*, Bd. 2: *Buch V-VIII Gegen Celsus. Die Schrift vom Gebet*, hrsg. von P. Koetschau, GCS, vol. 3, Leipzig 1899, s. 58, 2-5 (= SCH 147, s. 150 = PG 11, 1265A).

⁵⁸ Origenes, *Contra Celsum* I 19, [w:] *idem, Werke*, Bd. 1: *Die Schrift von Martyrium. Buch I-IV Gegen Celsus*, hrsg. von P. Koetschau, GCS, Bd. 2, Leipzig 1899, s. 70, 24-31 (= SCH 132, s. 124 = PG 11, 693B-C); *ibidem*, IV 11, GCS, Bd. 2, s. 281, 20 (= SCH 136, s. 208 = PG 11, 1140C-D); *ibidem*, IV 41, GCS, Bd. 2, s. 314, 3-8 (= SCH 136, s. 290 = PG 11, 1096A-B). Kwestia Deukaliona i potopu w piśmiennictwie żydowskim i wczesnochrześcijańskim pojawiła się już wcześniej, zob. Philo Alexandrinus, *De praemiis et poenis* 23, [w:] *idem, Opera quae supersunt*, vol. 5, ed. L. Cohn, Berolini 1906, s. 341, 3-5; Iustinus Martyr, *Apologia Minor* II 7(6), 2, 7-10, [w:] *idem, Apologiae pro Christianis*, ed. by M. Marcovich, Patristische Texte und Studien, vol. 38, Berlin-New York 1994, s. 147 (= SCH 507, s. 334 = PG 6, 456A); Tatianus Syrus, *Oratio adversus Graecos* 39, PG 6, 884A; Clemens Alexandrinus, [Werke], Bd. 2: *Stromata* I 21, 102, 3, hrsg. von O. Stählin, GCS, Bd. 15, s. 65, 19 (= PG 8, 822A-B); *idem*, I 21, 103, 2, GCS, Bd. 15, s. 66, 17 (= PG 8, 825A); *ibidem*, I 21, 136, 4, GCS, Bd. 15, s. 84, 28 (= PG 8, 872B); Hippolytus, *Refutatio omnium haeresium* X 30, 6, hrsg. von P. Wendland, GCS, Bd. 26, Leipzig 1916, s. 286, 10-13. Zob. też K. Tümpel, *Deukalion*, [w:] *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. 5, 1: *Demogenes – Donatianus*, Stuttgart 1903, kol. 261, 22-276, 24; P. Linant de Bellefonds, Ch. Augé, *Deukalion*, [w:] *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Bd. 3, 1: *Atherion – Eros*, Zürich-München 1986, s. 384-385; G.A. Caduff, *Deukalion*, [w:] *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, Bd. 3: *Cl-Epi*, hrsg. von H. Cancik, H. Schneider, Stuttgart-Weimar 1997, kol. 488-490.

kluzja jego wywodu w tym temacie miała być następująca: „»constat ergo fictam esse fabulam; quod si est, constat non esse hanc a Deo scripturam«”⁵⁹. Faktycznie jednak opinia herezjarchy stała się pretekstem dla rozważań dotyczących podanych w Biblii wymiarów „korabia”⁶⁰. Wielkość bowiem arki mierzona w zwykłych łokciach jest faktycznie śmiesznie mała w stosunku do ładunku jaki miała zabrać⁶¹. Rozwiązanie tego problemu było zatem ważne, ponieważ poglądy podobne do Apellesa musiało głosić wielu sceptyków również przed nim. Orygenes, zgodnie z przekładem Rufina, rozpoczął swoją dyskusję z powyższymi zarzutami od kolejnego już odwołania do tradycji: „Sed ad haec nos, quae a prudentibus viris et Hebraicarum traditionum gnaris atque a veteribus magistris didicimus, ad auditorum notitiam deferemus”⁶². Następnie zaś przeszedł do tezy, w myśl której Mojżesz, uchodzący wówczas za autora tego tekstu, napisał go na podstawie znanej mu dobrze mądrość Egipcjan (Dz 7,22)⁶³. Pewność tej tezy oparł na argumentie z autorytetu przodków („aiebant ergo maiores”)⁶⁴. Owa mądrość Egipcjan to w tym konkretnym przypadku ich wiedza z zakresu geometrii: „Apud geometras enim secundum eam rationem, quae apud eos virtus vocatur, ex solido et quadrato”⁶⁵ vel in sex cubitos unus deputatur, si generaliter, vel in trecentos, si minutatim deducatur”⁶⁶. Przekład Rufina odwołał się do działania zwanego

⁵⁹ Origenes, *Homilia II in Genesim* 2, GCS, Bd. 29, s. 28, 12-29, 1 (= SCH 7bis, s. 86, 17-18; zob. PG 12, 166B), tłum. S. Kalinkowski, s. 42: „»A zatem wynika stąd w sposób oczywisty, że była to zmyślona bajka; a skoro tak, to jasne, że tekst ten nie pochodzi od Boga«”.

⁶⁰ Na temat wymiarów arki Noego Orygenes pisał również w traktacie *Przeciw Celsusowi*, zob. *idem, Contra Celsum* IV 41, GCS, Bd. 2, s. 314, 12-24 (= SCH 136, s. 290, 6-18; s. 292, 19-21 = PG 11, 1096B, 1097A).

⁶¹ Wówczas wymiary arki to ok. 135 m × 22,5 m × 13,5 m, zob. *Leksykon biblijny*, s. 42. Zob. też *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 11, przyp. 1 (132,9 m × 22,15 m × 13,29 m).

⁶² Origenes, *Homilia II in Genesim* 2, GCS, Bd. 29, s. 29, 1-3 (= SCH 7bis, s. 86, 19-21; zob. PG 12, 166B), tłum. S. Kalinkowski, s. 44: „Odpowiadając na ten zarzut, opowiemy słuchaczom, czegośmy się dowiedzieli od uczonych, znających tradycje hebrajskie, i od starożytnych nauczycieli”.

⁶³ *Ibidem*, 2, GCS, Bd. 29, s. 29, 3-5 (= SCH 7bis, s. 86, 21-23; zob. PG 12, 166B).

⁶⁴ *Ibidem*, 2, GCS, Bd. 29, s. 29, 3 (= SCH 7bis, s. 86, 21-22; zob. PG 12, 166B), tłum. S. Kalinkowski, s. 44: „Mówili więc dawni badacze [...]”.

⁶⁵ Warto w tym miejscu przytoczyć fragment przypisu, który Louis Doutreleau (6 VII 1909-1 IV 2005) dodał do wydania tej homilii Orygeneses – Origène, *Homélies sur la Genèse*, nouvelle édition, introduction de H. de Lubac et L. Doutreleau, texte latin, traduction et notes de L. Doutreleau, SCH 7bis, Paris 1976, s. 86, przyp. 2: „Dans la chaîne grecque de ce passage, on trouve le mot τετραγώνου, auquel correspond le latin *quadrato*; mais on ne trouve pas ce qui correspondrait à *solido* de Rufin: celui-ci l’a donc ajouté. (Un nombre est dit «solide» quand il est le résultat de la multiplication de trois nombres.) Pourquoi Rufin fait-il intervenir ici la notion de solide, alors que le grec se contente d’en appeler au carré des nombres en question? Quelle sorte de mesure représente cette coudée qu’on multiplie par six? Rufin a-t-il voulu diminuer par là l’in vraisemblance des dimensions que donne le grec (90 000 coudées = 45 km!) et qu’il ne traduit pas? On voit ici, sur un détail, comment Rufin retouche Origène”.

⁶⁶ Origenes, *Homilia II in Genesim* 2, GCS, Bd. 29, s. 29, 6-9 (= SCH 7bis, s. 86, 25-28; zob. PG 12, 167A), tłum. S. Kalinkowski, s. 44: „Otóż znawcy geometrii posługują się działaniem, które nazywają »potęgą«, a wedle niego jeden łokieć w odniesieniu do brył i do powierzchni liczy sześć łokci w uproszczeniu ogólnym albo trzysta łokci w uproszczeniu częściowym”.

„potęgą” – „virtus”. W tym przypadku dla ciał stałych i czworoboków jeden łokieć (tzw. geometryczny łokieć egipski) to zasadniczo sześć łokci, a dokładnym mnożnikiem dla długości boku arki jest liczba „300”. Innymi słowy trzysta łokci zostało określonych tą nazwą na podstawie tego, co geometryści egipscy nazywali potęgą kwadratu trzystu, tak że *de facto* długość dolnej platformy wynosi dziewięć miriad (= 90 000) standardowych łokci⁶⁷. Jednak tekst przekładu Rufina nie podaje konkretnych wymiarów arki, wynikających z tego przelicznika. Mimo to czytelnik może sobie łatwo wyobrazić ogrom „korabia”. Pozostaje kwestią otwartą czy ów brak aplikacji działania zwanego „virtus” do arki Noego był już w oryginale homilii Orygenesesa, czy też był dziełem Rufina. Istnieje jednak, jak już wyżej wspomniano, oryginalny tekst Orygenesesa, gdzie ten, prezentując wymiary arki, odwołał się właśnie do działania zwanego „δύναμις”, czyli do „potęgi” liczby, której ekwiwalentem jest łaciński termin „virtus”. Chodzi o następujący fragment:

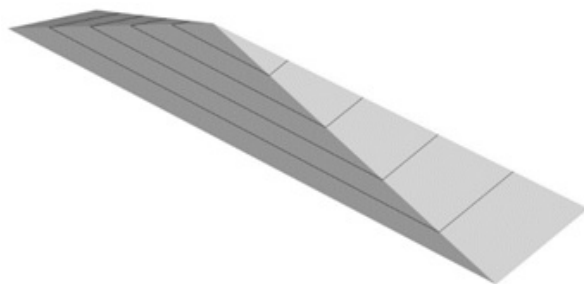
Πῶς δ' οὐχὶ μᾶλλον θαυμαστὸν ἦν τὸ κατασκευάσασθαι καὶ μεγίστη πόλει ἑοικὸς τῇ δυνάμει λέγεσθαι τὰ μέτρα, ὥς ἐννέα μὲν εἶναι μυριάδων τὸ μήκος κατὰ τὴν βάσιν κατὰ δὲ τὸ πλάτος δισχιλίων πεντακοσίων⁶⁸.

Tutaj Orygenes napisał wprost, że przy zastosowaniu potęgowania wielkość arki dorównuje bardzo dużemu, czy wręcz ogromnemu miastu („μεγίστη πόλει”), ponieważ jej długość u podstawy to 90 000 łokci (= 300×300), szerokość zaś to 2500 łokci (= 50×50). Tekst *Contra Celsum* jest zatem znacznie bardziej precyzyjny niż przekład Rufina. Do wymiarów podstawy arki należy jeszcze dodać jej wysokość, a zatem 30×30 , czyli 900 łokci. W konsekwencji arka Noego uzyskuje kształt ostrosłupa o podstawie prostokąta, którego wierzchołem jest ścięty. Owo ścięcie zaś tworzy kwadrat o boku

⁶⁷ Zob. L. Doutreleau, *Le fragment grec de l'homélie II d'Origène sur la Genèse. Critique de texte*, „Revue d'Histoire des Textes” 1975, nr 5, s. 39. Zob. też Origène, *Homélies sur la Genèse*, SCH 7bis, s. 87, przyp. 2: „Au XVIIIe siècle, de longues discussions s'étaient instaurées sur ce passage, car les explications de Rufin avaient »fort embarrassé les interprètes, même les plus géomètres«. On proposait celle-ci: »Quand on suppose un corps solide et pyramidal, aplati par en haut comme Origène considérait l'Arche, dès qu'on a une coudée on a six coudées, c'est-à-dire... six surfaces de coudée, savoir les quatre côtés, la base et la plateforme, et c'est là prendre tout en gros, *generaliter*«. Mais l'auteur (anonyme) qui rapporte cette interprétation dans les »Mémoires de Trévoux«, déc. 1740, p. 2362, conclut avec sagesse: »Tel doit être le sens de Rufin s'il a entendu Origène, et s'il ne l'a pas entendu, comme il y a quelque apparence, que ne s'en tient-on à Origène lui-même qui s'exprime bien plus clairement que son traducteur?« (*Disert. sur deux passages d'Origène au sujet des mesures de l'Arche de Noé*, p. 2363)”. Zob. też E. Testa, *op. cit.*, s. 144.

⁶⁸ Orygenes, *Contra Celsum* IV 41, GCS, Bd. 2, s. 314, 21-24 (= SCH 136, s. 292, 21-24 = PG 11, 1096C-1097A), tłum. S. Kalinkowski: Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, wstęp S. Kalinkowski, E. Stanula, oprac. S. Kalinkowski, W. Myszor, E. Stanula, Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, t. 17, 1, Warszawa 1977, s. 318-319: „Czy nie należy raczej podziwiać tej budowli podobnej do dużego miasta? Wymiary jej odpowiadają obliczeniom nośności masy: podstawa była długa na dziewięćdziesiąt tysięcy łokci i szeroka na dwa tysiące pięćset łokci”.

jednego łokcia. Innymi słowy piramidalny „korab” nie posiada piramidionu. Brak tak małego elementu jest jednak prawie całkowicie niezauważalny wobec powyższych rozmiarów arki. Dobrym modelem rekonstrukcyjnym Orygenesowej arki Noego w łacińskim przekładzie Rufina z Akwilei wydaje się model zaproponowany swego czasu przez Conrada Rudolpha i Miete Bahmera:

Ryc. 1. Arka Orygenesowa według C. Rudolpha i M. Bahmera

Źródło: C. Rudolph, *The Mystic Ark. Hugh of Saint Victor, Art, and Thought in the Twelfth Century*, Cambridge 2014, s. 69, ryc. 40.

Przy okazji zaś ujawnił się obok Apelles jeszcze jeden wielki sceptyk – Celsus. Można zatem przypuszczać, że wielu przedstawicieli kultury hellenistycznej podważało liczbowe dane biblijne, a tym samym kwestionowało wartość Biblii jako takiej. Orygenes postawił sobie za cel odparcie tych zarzutów na poziomie historycznego, literalnego sensu tekstu biblijnego⁶⁹, dając jednocześnie chrześcijanom argumenty do ich zwalczania.

Przekład „II Homilii do Księgi Rodzaju” Orygenes pióra Rufina z Akwilei pozwala, jak widać, na dość precyzyjne wskazanie zarówno na źródła inspiracji Orygenesowej rekonstrukcji piramidalnego schematu arki Noego, jak i na jej strukturę zewnętrzną i wewnętrzną. Pozwala również na wyobrażenie sobie ogromu tej drewnianej konstrukcji. Uzasadnia ponadto celowość piramidalnego kształtu „korabia”, który to kształt miał najlepiej odpowiadać warunkom atmosferycznym, z jakimi miało się zmierzyć dzieło ciesielskiego kunsztu Noego, będące materialnym odbiciem Bożego zamysłu. W ten sposób homilia ta dawała kilka bardzo konkretnych odpowiedzi na wątpliwości nurtujące ówczesnych łacińskich czytelników perykopy o potopie. Stała się także

⁶⁹ Origenes, *Homilia II in Genesim* 2, GCS, Bd. 29, s. 29, 12-30, 3 (= SCH 7bis, s. 88, 33-36; zob. PG 12, 167A): „Haec, quantum ad historiae pertinet rationem, adversum eos dicta sint, qui impugnare scripturas veteris testamenti nituntur tamquam impossibilia quaedam et irrationabilia continentes” – tłum. S. Kalinkowski: Orygenes, *Homilia II (Rdz 6, 13-16) do Księgi Rodzaju*, s. 45: „Tak – jeśli chodzi o sens historyczny – odpowiemy tym, którzy usiłują atakować Pisma Starego Testamentu, jakoby ich opowiadania były nieprawdziwe i sprzeczne z rozumem”.

jednym z najważniejszych punktów odniesienia dla następnych generacji autorów, którzy podejmowali ten właśnie temat.

Bibliografia

Źródła

- Apollodorus Grammaticus, *Bibliotheca*, [w:] Apollodorus, *The Library*, with an English translation by J.G. Frazer, vol. 1: *Books 1-3,9*, The Loeb Classical Library, vol. 121, Cambridge (Mass.) – London 1921.
- Biblia pierwszego Kościoła*, przełożył oraz przypisami opatrzył ks. R. Popowski, Prymasowska Seria Biblijna [43], Warszawa 2016.
- Clemens Alexandrinus, [Werke], Bd. 2: *Stromata*, Buch 1-6, hrsg. von O. Stählin, GCS, Bd. 15, Leipzig 1906 (= SCh 30, 38, 278, 279, 446, 463 = PG 8, 685A-1381B i PG 9, 9A-401A).
- Exodus*, ed. J.W. Wevers, adiuvante U. Quast, [w:] *Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum*, Auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensiseditum, vol. 2, 1, Göttingen 1991.
- Genesis*, ed. J.W. Wevers, [w:] *Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum*, Auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensiseditum, vol. 1, Göttingen 1974.
- Hippolytus, *Refutatio omnium haeresium*, hrsg. von P. Wendland, GCS, Bd. 26, Leipzig 1916.
- Iosephus Flavius, *Antiquitates Iudaicae*, The Loeb Classical Library, vol. 242, Cambridge (Mass.) – London 1961.
- Irénée de Lyon, *Contre les hérésies. Livre IV*, édition critique d'après les versions arménienne et latine, sous la direction de A. Rousseau, avec collaboration de B. Hemmerdinger, L. Doutreleau, Ch. Mercier, t. 2: *Texte et traduction*, SCh 100, 2, Paris 1965 (= PG 7, 973A-1118B).
- Iustinus Martyr, *Apologia Minor*, [w:] *idem, Apologiae pro Christianis*, ed. by M. Marcovich, Patristische Texte und Studien, vol. 38, Berlin-New York 1994, s. 135-159 (= SCh 507, s. 318-368 = PG 6, 441A-469A).
- Iustinus Martyr, *Dialogus cum Tryphone Iudaeo*, ed. I.C.Th. Otto, Corpus Apologetarum Christianorum I/2, Wiesbaden 1969³ (= PG 6, 472A-800D).
- Lucianus Samosatensis, *De Dea Syria*, [w:] *idem, Opera*, ed. C. Iacobitz, vol. 3, Lipsiae 1896.
- Lucianus Samosatensis, *De saltatione*, [w:] *idem, [Opera]*, vol. 2, 1, ed. I. Sommerbrodt, Berolini 1893.
- Nonnus Panopolitanus, *Dionysiaca*, [w:] *idem, Dionysiaca*, with an English translation by W.H.D. Rouse, mythological introduction and notes by H.J. Rose, and notes on text criticism by L.R. Lind, vol. 1: *Books I-XV*, The Loeb Classical Library, vol. 344, Cambridge (Mass.) – London 1940.
- Origène, *Homélies sur la Genèse*, nouvelle édition, introduction de H. de Lubac et L. Doutreleau, texte latin, traduction et notes de L. Doutreleau, SCh 7bis, Paris 1976.
- Origenes, *Contra Celsum*, [w:] *idem, Werke*, Bd. 1: *Die Schrift von Martyrium. Buch I-IV gegen Celsus*, hrsg. von P. Koetschau, GCS, Bd. 2, Leipzig 1899, s. 51-374 (= SCh 132, 136 = PG 11, 641A-1180C), tłum. S. Kalinkowski: Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, wstęp S. Kalinkowski, E. Stanula, oprac. S. Kalinkowski, W. Myszor, E. Stanula, Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, t. 17, 1, Warszawa 1977.
- Origenes, *Homilia II in Genesim*, [w:] *idem, Werke*, Bd. 6: *Homilien zum Hexateuch in Rufins Übersetzung, Teil 1: Die Homilien zu Genesis, Exodus und Leviticus*, hrsg. von W.A. Baehrens, GCS, Bd. 29, Leipzig 1920, s. 22, 15-39, 3 (= SCh 7bis, s. 76-113; zob. PG 12, 161A-175A), tłum. S. Kalinkowski: Orygenes, *Homilia II (Rdz 6, 13-16) do Księgi Rodzaju*, [w:] Orygenes, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, Źródła Myśli Teologicznej, t. 64, Kraków 2012, s. 41-56.
- Orygenes, *Homilie o Księdze Rodzaju, Wyjście*, przekład i oprac. S. Kalinkowski, wstęp E. Stanula, Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, t. 31, 1, Warszawa 1984.

- Orygenes, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, przekład i przypisy S. Kalinkowski, wprowadzenie H. Pietras SJ, Źródła Myśli Teologicznej, t. 64, Kraków 2012.
- Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, tłum. S. Kalinkowski, wstęp S. Kalinkowski, E. Stanula, oprac. S. Kalinkowski, W. Myszor, E. Stanula, Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, t. 17, 1-2, Warszawa 1977.
- Philo Alexandrinus, *De praemiis et poenis*, [w:] *idem, Opera quae supersunt*, vol. 5, ed. L. Cohn, Berolini 1906, s. 336-365.
- Philo Alexandrinus, *De vita Mosis*, [w:] *idem, Opera quae supersunt*, vol. 4, ed. L. Cohn, Berolini 1902, s. 119-268.
- Plutarchus, *De sollertia animalium*, [w:] *idem, Moralia*, vol. 12: 920A-999B, with an English translation by H. Cherniss, W.C. Helmbold, The Loeb Classical Library, vol. 406, Cambridge (Mass.) – London 1957.
- Procopius Gazaeus, *Commentarius in Genesin*, PG 87, 21A-512C.
- Prokop von Gaza, *Der Genesiskommentar. Aus den „Eclogarum in libros historicos Veteris Testamentiepitome”*, übersetzt und mit Anmerkungen versehen von K. Metzler, GCS N.F., Bd. 23, Berlin-Boston 2016.
- Prokop von Gaza, *Eclogarum in libros historicos Veteris Testamenti epitome*, Teil 1: *Der Genesiskommentar*, Hrsg. von K. Metzler, GCS N.F., Bd. 22, Berlin-München-Boston 2015.
- Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, ed. A. Rahlfs, Stuttgart 1979².
- Tatianus Syrus, *Oratio adversus Graecos*, PG 6, 804A-888B.
- Tertullianus, *Adversus Marcionem*, [w:] *idem, Opera*, pars III, ed. E. Kroymann, CSEL 47, Vindobonae-Lipsiae 1906, s. 290-650 (CCL 1, s. 441-726 = Sch 365, 368, 399, 456, 483 = PL 2, 243C-524B).
- Théophile d'Antioche, *Trois livres à Autolycus*, texte grec établi par G. Bardy, traduction de J. Sender, introduction et notes de G. Bardy, Sch 20, Paris 1948 (= PG 6, 1024B-1168A).
- Vetus Latina. Die Reste der altlateinischen Bibel*, Bd. 2: *Genesis*, hrsg. von B. Fischer, Freiburg 1951-1954.

Opracowania

- Bauer Th.J., *Von der „Vetus Latina” zur „Nova Vulgata”: Streiflicher zur Geschichte der lateinischen Bibel*, [w:] *Bibelübersetzungen in der Geschichte des Christentums*, hrsg. von A. Müller, K. Heyden, Veröffentlichungen der Wissenschaftlichen Gesellschaft für Theologie, Bd. 62, Leipzig 2020, s. 17-56.
- Bogaert P.-M., *La Bible latine des origines au moyen âge. Aperçu historique, état des questions*, „Revue Théologique de Louvain” 1988, nr 19, s. 137-159 i 276-314.
- Bogaert P.-M., *Latin Versions*, [w:] *The Anchor Bible Dictionary*, t. 6: Si-Z, ed.-in-chief D.N. Freedman, New York 1992, kol. 799-803.
- Bogaert P.-M., *Septante et versions grecques*, [w:] *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, sous la dir. de J. Briand, É Cothenet, t. 12, fasc. 68, Paris 1993, kol. 536-559 (współautor: B. Botte) i kol. 559-691.
- Bogaert P.-M., *The Vetus Latina*, [w:] *The Oxford Handbook of the Septuagint*, ed. by A.G. Salvesen, T.M. Law, Oxford 2021, s. 623-688.
- Bogaert P.-M., *Versions de la Bible*, 1: *Versions anciennes*, 10: *Versions latines de la Bible*, [w:] *Catholicisme*, t. 15, fasc. 72, Paris 1999, kol. 910-913.
- Caduff G.A., *Deukalion*, [w:] *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, Bd. 3: Cl-Epi, hrsg. von H. Cancik, H. Schneider, Stuttgart-Weimar 1997, kol. 488-490.
- Chrostowski W., *Geneza Wulgaty i jej aktualny status w Kościele katolickim. Uwagi na marginesie Listu apostołskiego papieża Franciszka „Scripturae Sacrae affectus”*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2020, nr 36, s. 9-35.
- Collins C.J., *Noah, Deucalion, and the New Testament*, „Biblica” 2012, nr 93, 3, s. 403-429.
- Costa F., *Le Christ, clef de l'interprétation de l'Écriture: Aspects de la typologie de Jean Daniélou*, „Revista de Magistro de Filosofia” 2017, nr 10, 22, s. 81-93.

- Daniélou J., *Bible et liturgie. La théologie biblique des Sacrements et des fêtes d'après les Pères de l'Église*, Lex Orandi 11, Paris 1951.
- Doutreleau L., *Le fragment grec de l'homélie II d'Origène sur la Genèse. Critique de texte*, „Revue d'Histoire des Textes” 1975, nr 5, s. 13-44.
- Dulaey M., *Le „De arca” de Grégoire d'Elvire et la tradition exégétique ancienne*, „Graphè” 2006, nr 15, s. 79-102.
- Feldman L.H., *Josephus' Portrait of Noah and Its Parallels in Philo, Pseudo-Philo's „Biblical Antiquity”, and Rabbinic Midrashim*, „Proceedings of the American Academy for Jewish Research” 1988, nr 55, s. 31-57.
- Feldman L.H., *Questions about the Great Flood, as Viewed by Philo, Pseudo-Philo, Josephus, and the Rabbis*, „Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft” 2003, nr 115, 3, s. 401-422.
- Fischer B., *Bibeltext und Bibelreformunter Karl dem Großen*, [w:] *idem, Lateinische Bibelhandschriften im frühen Mittelalter*, Vetus Latina. Aus der Geschichte der lateinischen Bibel, vol. 11, Freiburg im Breisgau 1985, s. 101-202.
- Fischer B., *Lateinische Bibelhandschriften im frühen Mittelalter*, Vetus Latina. Aus der Geschichte der lateinischen Bibel, vol. 11, Freiburg im Breisgau 1985.
- Fischer B., *Zur Überlieferung alt lateinischer Bibel texteim Mittelalter*, [w:] *idem, Lateinische Bibelhandschriften im frühen Mittelalter*, Vetus Latina. Aus der Geschichte der lateinischen Bibel, vol. 11, Freiburg im Breisgau 1985, s. 404-421.
- Frazer J.G., *Ancient Stories of a Great Flood*, „Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland” 1916, nr 46, s. 231-283.
- Haelewyck J.-C., *Les premières versions latines de la Bible*, [w:] *Les premières traditions de la Bible*, sous la dir. de Ch.-B. Amphoux, J. Margain, Histoire du Texte Biblique 2, Lausanne 1996, s. 122-136.
- Ham B., *L'interprétation allégorique de l'arche de Noé chez Philon d'Alexandrie*, „Graphè” 2006, nr 15, s. 63-77.
- Hilhorst A., *The Noah Story: Was It Known to the Greeks?*, [w:] *Interpretations of the Flood*, ed. by García Martínez, G.P. Luttikhuisen, Themes in Biblical Narrative, vol. 1, Leiden-Boston-Köln 1999, s. 56-65.
- Kitchell K.F., *The View from Deucalion's Ark: New Windows on Antiquity*, „The Classical Journal” 1993, nr 88, 4, s. 341-357.
- Kochanek P., *Struktura arki Noego (Rdz 6,14-16) w łacińskich źródłach patrystycznych przed Augustynem z Hippony*, „Vox Patrum” 2024, 91, s. 321-340.
- Kraeling E.G., *Xisouthros, Deucalion, and the Flood Traditions*, „Journal of the American Oriental Society” 1947, nr 67, 3, s. 177-183.
- Królikowski J., *Jak powstała Wulgata i któremu tekstowi Pisma Świętego przysługuje to miano?*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 2017, nr 36, 1, s. 5-20.
- Linant de Bellefonds P., Augé Ch., *Deukalion*, [w:] *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Bd. 3, 1: *Atherion – Eros*, Zürich-München 1986, s. 384-385.
- Morta K., *Bluszcz kontra dynia, czyli trudne początki Wulgaty*, „Theologica Wratislaviensia” 2011, nr 6, s. 91-120.
- Pietras H., *Wprowadzenie*, [w:] *Orygenes, Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, przekł. i przypisy S. Kalinkowski, Źródła Myśli Teologicznej, t. 64, Kraków 2012, s. 5-15.
- Recherches sur l'histoire de la Bible latine: Colloque organisé à Louvain-la-Neuve pour la promotion de H.J. Frede au doctorat honoris causa en théologie le 18 avril 1986*, sous la dir. de R. Gryson, P.-M. Bogaert, Cahiers de la Revue Théologique de Louvain, vol. 19, Louvain-la-Neuve 1987.
- Rienecker F., Maier G., *Leksykon biblijny*, tłum. D. Irmińska, red. naukowy W. Chrostowski, Warszawa 1994.

- Rudolph C., *The Mystic Ark. Hugh of Saint Victor, Art, and Thought in the Twelfth Century*, Cambridge 2014.
- Stenzel M., *Biblia łacińska przed św. Hieronimem*, „Orędownik Diecezji Chełmskiej” 1947, nr 3, 5, s. 428-434.
- Testa E., *La figura di Noè secondo i SS. Padri (contributo alla storia della esegesi)*, „Liber Annuus” 1970, nr 20, s. 138-165.
- Tümpel K., *Deukalion*, [w:] *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. 5, 1: *Demogenes – Donatianus*, Stuttgart 1903, kol. 261, 22-276, 24.
- Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, red. J. Homerski, Poznań-Warszawa 1973.

GENEZA I STRUKTURA ARKI NOEGO
W „II HOMILII DO KSIĘGI RODZAJU” ORYGENESA
W PRZEKŁADZIE RUFINA Z AKWILEI

Streszczenie

Orygenes przedstawił w swej „II Homilii do Księgi Rodzaju” opis modelu arki Noego. Homilia ta zachowała się w całości tylko w łacińskim przekładzie Rufina z Akwilei. W opinii Orygenesesa arka miała kształt piramidalny o wymiarach podstawy 90000 × 2500 łokci i wysokości 900 łokci. Był to zatem ostrosłup o podstawie prostokąta, którego wierzchołek był ścięty. Powierzchnia tego ścięcia była kwadratem, którego bok miał zaledwie jeden łokieć. Dzięki takim wymiarom arka nie tylko dobrze trzymała się na falach kataklizmu, lecz także była w stanie pomieścić wszystkie zwierzęta i rodzinę Noego wraz z niezbędnymi dla nich wszystkimi zapasami żywności. Taki opis arki odpowiadał na wiele pytań czytelników Biblii w epoce wczesnochrześcijańskiej. Opis ten był również pomocny w polemice z licznymi przeciwnikami, którzy uważali, że biblijna perykopa o potopie i sama arka Noego były tylko przerobioną wersją greckiego mitu o Deukalionie.

Słowa kluczowe: Orygenes, Rufin z Akwilei, kształt arki Noego, „bicamerata”, „tricamerata”, Deukalion

THE ORIGIN AND STRUCTURE OF NOAH'S ARK
IN ORIGEN'S „SECOND HOMILY ON THE BOOK OF GENESIS”
IN THE TRANSLATION BY RUFINUS OF AQUILEIA

Summary

Origen presented a description of the model of Noah's ark in his „Second Homily on the Book of Genesis”. This homily has been preserved in its entirety only in the Latin translation of Rufinus of Aquileia. In Origen's opinion, the ark had a pyramidal shape with base dimensions of 90,000 × 2,500 cubits and a height of 900 cubits. It was therefore a pyramid with a rectangular base and a truncated top. The surface of this cut was a square, the side of which was only one cubit. Thanks to these dimensions, the ark not only held up well in the waves of the cataclysm, but was also able to accommodate all the animals and Noah's family along with the food supplies they all needed. This description of the ark answered many questions from Bible readers in the early Christian era. This description was also helpful in polemics with numerous opponents who believed that the biblical pericope about the flood and Noah's ark was just a reworked version of the Greek myth about Deucalion.

Keywords: Origen, Rufinus of Aquileia, shape of Noah's ark, „bicamerata”, „tricamerata”, Deucalion